

نقش آجر در معماری

تاریخ جهانی آجر
جیمز دبلیو. پ. کمپل
تیمز و هادسن

Brick: A world History
James W.p. Campbell
Tames & Hudson
ISBN-13: 9780500341957

در بخش نخست تمدن‌های بین‌النهرین و ایران قدیم بررسی می‌شود. تاریخ استفاده‌ی بشر از خشت برای ساختمان‌سازی به ۱۰۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح بازمی‌گردد. اما اولین بناهای آجری در حدود ۳۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح در منطقه‌ی بین‌النهرین ساخته شده‌اند. کمپل با گذری به تاریخ این دوره نه تنها به معرفی معماری، بلکه به فن آجریزی و انواع مختلف استفاده از آجر می‌پردازد. از جمله بناهای باقی مانده از این دوران شهر شوش و زیگورات چغازنبیل در نزدیکی آن است.

شوش و تیسفون مراکز معماری جهان باستان
شوش پایتخت ایلام حدود ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح ساخته شد و دارای مهم‌ترین بناهای آجری تمدن‌های اولیه‌ی بشری است. شکوه و عظمت شوش در زمان داریوش کبیر به اوج خود رسید. خرابه‌های شوش در دهه‌ی پنجم قرن ۱۹ میلادی توسط باستان‌شناسان بریتانیایی کشف شد. اما مهم‌ترین کشفیات در شوش، از

باغ‌های معلق بابل یکی از عجایب هفتگانه‌ی جهان، دیوار چین تنها بنای قابل رؤیت از کره ماه، مسجد ایاصوفیه از زیباترین بناهای مذهبی، تاج محل، قلعه قرون وسطایی مالبوگر در لهستان، ۲۰۰۰ معبد در پاگن برمه که بیش از نهمصد سال دست نخورده باقی مانده‌اند، گنبد کلیسای فلورانس، ۸۰۰ کیلومتر سیستم فاضلاب زیرزمینی لندن، در یک نکته مشترک هستند: همه این بناها از خشت پخته (آجر) ساخته شده‌اند.

- زیگورات چغازنبیل

جیمز کمپل در کتاب تاریخ جهانی آجر بسیاری از این بناهای تاریخی و هم‌چنین ساختمان‌های مدرن را هم از لحاظ تکنیکی و هم از لحاظ معماری به نحو شایسته‌ای بررسی کرده است. به نظر وی آجر در عین پیچیدگی از ساده‌ترین مصالح ساختمانی است که به اندازه‌ی کافی مورد توجه مردم عادی و حتی معماران نیز قرار نگرفته است.

کتاب در ۷ بخش مختلف به صورت مقالات مستقل نوشته شده است.

زیگورات چغازنبیل

بخارا و بناهای آجری

از نخستین آثار معماری اسلامی مختص این دوران، می‌توان به مسجد ماه خاصه در مجموعه‌ی چهار بکر بخارا و به خصوص مقبره‌ی امیر منصور سامانی در بخارا که به دستور شاه اسماعیل ساسانی بنا شده بودند اشاره کرد که به دلیل ویژگی‌شان جایگاه مهمی در معماری این دوره دارند.

مقبره‌ی امیر منصور سامانی که قرن‌ها در زیر خاک مدفون بود، در سال ۱۹۳۴ میلادی توسط باستان‌شناسان روسی کشف شد.

در بسیاری از ساختمان‌ها با تالارهای بزرگ، نظیر مساجد و سالن‌های اجتماع از ویژگی‌های فیزیکی گنبد برای سقف این تالارها استفاده می‌شد. پلان دایره‌وار شکل معمول این بناها بود. اما در ساخت مقبره‌ی سامانی برای اولین بار گنبد کروی بر روی یک پلان مربع شکل ساخته شد، که انقلابی در هنر معماری و تکنیک ساختمان‌سازی بود. معماران این دوره به دلیل ممنوعیت مجسمه‌سازی در اسلام بر آن بودند به شیوه‌ای نمادین که پیچیدگی‌های خاصی نیز داشت، بناهای مذهبی‌شان را تزئین کنند.

تا قبل از پیدایش سرامیک، حکاکی بر روی سنگ هنری بسیار مشکل و بر روی آجر غیر ممکن بود. در مقبره‌ی سامانی از این شیوه به نحو شایسته‌ای استفاده شده است، چنان‌که گنبد کروی نماد آسمان، مکعب زیر آن نماد کعبه، و ترکیب این دو با هم نماد جهان است. فرم سید مانند دیوارهای خارجی این مقبره به نحو زیبایی بازی نور و سایه را به نمایش می‌گذارد. چهار نمای این بنا در هر زمانی از روز به دلیل زاویه متغیر تابش خورشید شکل متفاوتی به خود می‌گیرند.

معماری مذهبی در قرون وسطی:

در قرون وسطی معماری مذهبی چه در اروپای تحت نفوذ کلیسای کاتولیک چه در چین و برمه تحت نفوذ بودیسم یا معماری اسلامی در خاورمیانه و شمال آفریقا و اسپانیا هدف مشترکی را دنبال می‌کند، تمامی صاحبان قدرت در این دوره به اهمیت معماری و ساختمان به عنوان یک اثر دایمی قدرت سیاسی و مذهبی پی می‌برند و به شدت به ترویج آن

جمله حفاری و کشف تپه‌های آپادانا توسط باستان‌شناسان فرانسوی انجام گرفت. امروزه قسمتی از قصر داریوش و تالار معروف آن را در موزه لوور پاریس می‌توان دید. تا انقلاب ایران در بهمن ۱۳۵۷ انحصار تحقیقات باستان‌شناسی و حفاری در جنوب ایران هم‌چنان در اختیار فرانسوی‌ها بود.

اهمیت شوش از نظر باستان‌شناسی و تاریخ معماری از آن جهت است که تمامی سبک‌های مختلف ساختمان‌سازی از مناطق مختلف جهان باستانی به نحوی دوباره در شوش یافت شدند.

داریوش با به کارگیری هنرمندان مناطق مختلف تحت سیطره خویش یکی از زیباترین شهرهای جهان آن روز را بنا کرده بود. استفاده از آجرهای رنگی در ترکیب زیبا که نمایانگر توانایی هنری معماران آن زمان بود، در ساخت این قصر به اوج خود رسید. قصر داریوش حتی سال‌ها پس از انقراض سلسله‌ی هخامنشیان الگوی معماری بود.

بعد از شوش، تیسفون پایتخت ساسانیان به مرکز معماری با آجر تبدیل شد. قصر تیسفون با حدود ۲۵ متر دهانه بدون ستون‌های باربر و سقف گنبدی آن بزرگترین بنای آجری جهان بود.

بدون اغراق این اثر بزرگ نمایانگر تکنیک والای معماری آن زمان بوده است. تحقیقات کمپل نشان می‌دهد که حتی تا چند قرن پس از انقراض سلسله ساسانیان در بسیاری از مناطقی که سنگ‌های طبیعی برای ساختمان در دسترس نبوده است از این تکنیک برای ساخت بناهای آجری استفاده می‌شده است. این روش ساختمان‌سازی بعدها توسط مسلمانان به اقصی نقاط امپراتوری اسلامی صادر شد.

نویسنده در قسمتی از بخش دوم به بررسی معماری دوران ساسانیان و سامانیان می‌پردازد. از زمان ساسانیان و اولین خاقان چین در جهان باستان بناهای آجری بزرگتر و بلندتری به جا مانده‌اند که حاکی از پیشرفت‌های تکنیکی آن زمان و به وجود آمدن ابزار کار مناسب است. از شاهکارهای معماری این زمان مسجد ایاصوفیه در استانبول می‌باشد که در اصل به عنوان کلیسا ساخته شده بود.

عمارت عالی قاپو در میدان نقش جهان اصفهان

کند کاووس یا کند قاپوس

فاضلاب هم استفاده می‌شدند و ساختمان‌های مشرف بر این رودخانه‌ها یا بر روی پل‌ها محل مناسبی برای سکونت نبوده‌اند. در عوض پل‌های اصفهان بناهای باشکوهی بوده و به عنوان مرکز اقتصادی پایتخت، نقش مهمی ایفا می‌نمودند.

با پایان دوره صفویان عهد استفاده از آجر برای نمای ساختمان به عنوان نماد معماری اسلامی نیز به تدریج از میان می‌رود. برای مثال می‌توان از تاج محل در هند نام برد که از سنگ مرمر برای روپنای ساختمان استفاده شده است.

بخش پنجم به بررسی معماری عصر روشنگری می‌پردازد. متأسفانه در این بخش به اندازه‌ی کافی به سبک نئوکلاسیسم و به عبارت دیگر معماری انقلابی در فرانسه توجه نمی‌شود و این از جمله انتقاداتی است که می‌توان به این اثر وارد دانست.

بخش ششم به معرفی و بررسی دوران صنعتی در اروپا و آمریکا پرداخته است. با نگاهی به صنعت مدرن آجرسازی و به ویژه روند پیشرفت تکنیکی کوره‌های آجرپزی تمرکز کمپل متوجه معماری اروپای مرکزی است. هم چنین بناهای مسکونی برای کارگران در انگلستان و ویلاهای شهری برای ثروتمندان تا ساختمان‌های عمومی و فرهنگی و مذهبی مورد بررسی دقیق او قرار می‌گیرند.

نقش آجر در معماری نوین

بخش هفتم یکی از بهترین بخش‌های این کتاب است. این بخش به بررسی و تحلیل معماری قرن بیستم و استفاده آجر در سبک‌های مختلف معماری این دوره می‌پردازد. علی‌رغم سبک‌های کاملاً متفاوت و پیچیده‌ی معماری مدرن و تمایل کمپل به معماری اروپایی معروف به معماری مدرسه آمستردام، سعی وی در گذری بی‌طرف به مهم‌ترین آثار این دوره چشمگیر است.

او موفق می‌شود آثار پیشروان معماری مدرن مانند لویی کان را جدا از بحث‌های جانبی معرفی کند. معرفی کارهای معماران بزرگ زمان حاضر مانند الوار آلتو، رنزو پیانو، ویلم مارینوس دودک، ماریو بوتتا، و فرانک لوید رایت در این بخش نقش مهمی را در معرفی معماری مدرن ایفا می‌کند. عکس‌ها و تصاویر کتاب، اثر ویلیام پرایس است که خود نیز کارشناس معماری است.

می‌پردازند. در بخش سوم کتاب بناهای مذهبی در آسیای جنوب شرقی و اروپای مرکزی و شمالی به خصوص فرانسه، ایتالیا و آلمان به عنوان مراکز معماری اروپا و معماری اسلامی از اسپانیا تا هند مورد بررسی قرار می‌گیرند.

به جرأت می‌توان گفت که مرکز بناهای اسلامی آجری در ایران بوده است. حاکمان مختلف این دور از سلجوقیان تا مغول‌ها و تیموریان دارای سبک‌های مختلف معماری بوده‌اند. در تمامی آنها آجر مشترک است که می‌توان از مسجد امام علی در اصفهان، مسجد منار کلان در بخارا و از همه مهم‌تر مقبره سلطان محمد خداپنده در سلطانیه زنجان نام برد.

بخش چهارم منحصر به دوران رنسانس است. علی‌رغم تمرکز نویسنده بر معماری رنسانس و باروک ایتالیا که در دیگر کشورهای اروپایی از انگلستان تا روسیه نفوذ چشمگیری داشت، قسمت عمده‌ای از این بخش به بررسی تکنیکی و هنری معماری صفوی می‌پردازد. اصفهان که در قرون ۱۱ و ۱۲ میلادی پایتخت سلجوقیان بود، با به قدرت رسیدن صفویان در سده ۱۷ میلادی و به خصوص در عهد شاه عباس به اوج شکوه و عظمت خود می‌رسد.

به جز مساجد و بناهایی نظیر عالی‌قاپو و میدان نقش جهان می‌توان از دو پل معروف اصفهان پل خواجو و سی و سه پل نام برد. این دو پل آجری که اصل تقارن در آنها به دقت رعایت شده است، کاملاً برخلاف پل‌های اروپایی طراحی شده‌اند.

بناهای ساخته شده در این زمان بر روی پل‌های اروپایی، کاملاً بدون ارزش‌های معماری بودند، چرا که در این دوره رودخانه‌ها در اروپا به عنوان